

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

ЈЕЗИЦИ И КУЛТУРЕ У ВРЕМЕНУ И ПРОСТОРУ

IX/1

Тематски зборник

Нови Сад, 2020

JEZICI I KULTURE U VREMENU I PROSTORU IX/1
JEZICI I KULTURE U VREMENU I PROSTORU IX /1
LANGUES ET CULTURES DANS LE TEMPS ET DANS L'ESPACE IX /1
LANGUAGES AND CULTURES IN TIME AND SPACE IX /1
ЈАЗИКИ И КУЛТУРИ У ЧАСУ И ПРОСТОРУ IX /1
ЈАЗЫКИ И КУЛЬТУРЫ ВО ВРЕМЕНИ И ПРОСТРАНСТВЕ IX /1
JAZYKY A KULTÚRY V PRIESTORE A ČASE IX /1
LINGUE E CULTURE NEL TEMPO E NELLO SPAZIO IX /1
LENGUAS Y CULTURAS EN TIEMPO Y ESPACIO IX /1
LIMBI ȘI CULTURI ÎN TIMP ȘI SPAȚIU IX /1

Уредници	Проф. др Снежана Гудурић Проф. др Биљана Радић-Бојанић проф. др Предраг Мутавцић
Технички секретари	Слађана Стаменковић Јована Петровић
Издавач Суиздавач	УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ, ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ Педагошко друштво Војводине, Нови Сад
За издавача За суиздавача	Проф. др Ивана Живанчевић Секеруш Сања Риста Попић
Академски одбор:	проф. др Твртко Прћић проф. др Владислава Гордић Петковић проф. др Едита Андрић проф. др Јасмина Татар Анђелић проф. др Јагода Гранић проф. др Октавија Неделку проф. др Давиде Астори проф. др Жан-Пол Мејер проф. др Михај Радан проф. др Виторио Дел`Аквила проф. др Ђорђета Раца проф. др Надежда Силашки проф. др Љубица Влаховић проф. др Игор Лакић проф. др Сабина Халупка Решетар проф. др Татјана Самарџија Грек проф. др Ксенија Шуловић проф. др Јелена Ајџановић проф. др Јасмина Дражић
Рецензенти:	проф. др Октавија Неделку, Универзитет у Букурешту, Румунија проф. др Мира Трајкова, Универзитет Св. Кирил и Методиј, Скопље, Северна Македонија проф. др Драган Коковић, Универзитет у Новом Саду, Србија

Нацрт корица

Mihai Badescu

ISBN 978-86-6065-614-0

САДРЖАЈ

Предговор	5
I ЈЕЗИК, КУЛТУРА, ТРАДИЦИЈА	11
Тања Миросављевић, Лингвокултурни концепт неге и улепшавања тела у језичком сазнању призренских Срба	13
Сандра Савић, Називи занатлија у <i>Речнику говора Лужнице</i> Љубисава Ћирића.....	23
Биљана Савић – Бранкица Марковић, Ткачка лексика Стапара (код Сомбора).....	33
II КОНТРАСТИВНА АНАЛИЗА.....	47
Edita Andrić, Nijanse zelene boje u mađarskom i srpskom jeziku: jezičke i nejezičke paralele	49
Maurizio Barbi, L'anglicismo <i>teenager</i> e il neologismo <i>giovanissimo</i> : un forestierismo e una neosemia a confronto.....	61
Анђела Д. Васиљевић, Аргументативни маркер <i>certes</i> и његови еквиваленти у српском језику.....	71
Snežana Gudurić – Ljubicа Vlahović, <i>QUE</i> v.s <i>DA</i> OU Question sémantique vs question terminologique.....	85
Војана Јаковљјевић – Маја Марковић, Some properties of pauses in read speech in English and Serbian: initial experiments.....	95
Предраг Мутавцић - Мерима Крилези, О албанском оптативу и о могућностима његовог разумевања (преношења) на српски	107
Ružica Seder, Sur les propositions concessives partielles en français et en italien.....	121
Михајло Фејса, Еквиваленти енглеских глаголских конструкција са <i>would</i> и <i>should</i> у русинском језику.....	131
III ИСТРАЖИВАЊА ДИСКУРСА.....	143
Mirna Varga – Predrag Kovačević – Draženka Molnar, Establishing the Criteria for Building Comparable Corpora in Research on Academic Writing in L1 and L2 English.....	145
Светлана Здравковић – Слободан Јовичић, Промена квалитета вербалне експресије и психолошког стања у експерименту са активном имагинацијом	155
Vladimir Ž. Jovanović – Milica Radulović, The Pragmatic Implications of Certain Lexical Elements in English and Serbian Political Discourse.....	169
Almina Lisičić-Hedžić, Die Beziehung zwischen Sprache und Bild in den Presstexten Über die Plagiatsaffären Schavan und Guttenberg.....	187
Мирјана Матовић – Светлана Лазић, Социолингвистика и музика: Перспектива значења и комуницирања.....	199

ЈЕЛЕНА РЕДЛИ, Форензичко утврђивање двојног ауторства у писаном језику изјава и исказа осумњичених и сведока.....	209
РАДОСЛАВА ТРНАВАЦ, Сигнализација дискурских односа у новинском тексту на српском и руском језику.....	223
NEVENA SEKOVIĆ, Tekstualni, gramatički i semantički pristupi italijanskim diskursnim markerima.....	235
IV ЈЕЗИК У МЕДИЈСКОМ ПРОСТОРУ	249
ВЛАДИМИР БАРОВИЋ, Медијски системи терористичких организација Блиског истока.....	251
ЈАСМИНА ДРАЖИЋ – ЈЕЛЕНА АЛЦАНОВИЋ, Како данас разумемо <i>друштвене мреже</i> : метафоре дигиталног простора у српском језику.....	259
DARKO KOVAČEVIĆ, Aspects of Verbal Humour in Classical Music Internet Memes.....	269
SABINA HALUPKA-REŠETAR – GORDANA LALIĆ-KRSTIN – SANJA KRIMER- GABOROVIĆ, The Use of Hungarian on Social Media in Vojvodina.....	285
V КОГНИТИВНА ЛИНГВИСТИКА	301
SANJA KRIMER-GABOROVIĆ, Srpski nazivi za sekundarno-osnovne boje i njihove jezičko-poјmovne asociјacije.....	303
АЛЕКСАНДРА МАРКОВИЋ, О концептуализацији <i>језика</i> у српском језику.....	319
8 MLADEN ĆIRIĆ, Konceptualizacija VREMENA pomoću ontoloških metafora u srpskom i španskom jeziku.....	333
SONJA FILIPOVIĆ KOVAČEVIĆ, Elementi sličnosti i razlika između engleskog i srpskog jezika: iz perspektive teorije semantičkih okvira.....	347
NADEŽDA SILAŠKI – TATJANA ĐUROVIĆ, Exploring the scope and power of the <i>marriage</i> metaphor in media discourse.....	359
VI ЈЕДНОЈЕЗИЧКА ИСТРАЖИВАЊА	371
ЖАРКО БОШЊАКОВИЋ, Инвентар и дистрибуција прозодема у говору Баваништа.....	373
ДАНКА ВУЈАКЛИЈА, Из типологије реченичних структура са релативном клаузом у шумедијско-војвођанском дијалекту.....	387
ГОРДАНА ДРАГИН, Прозодијски систем српског говора поморишког села Велики Семпетар у Румунији.....	401
МАРИЈАНА ЂУКИЋ, Застареле фразеолошке јединице са адвербијалним значењем у српском језику.....	413
NINA ILIĆ, O prirodi glagola sa klitikom <i>se</i> – podaci iz studije usvajanja jezika.....	427
PREDRAG KOVAČEVIĆ, Layers of verbal structure in psych-verb nominalizations in Serbian.....	443
ТЈАНА КУКИЋ, Katafora i upotreba člana u italijanskom jeziku.....	455
PREDRAG NOVAKOV, Engleski stativni glagoli i neprogresivni/progresivni vid: pravila i izuzeci.....	465

САЊА ОГЊАНОВИЋ, Линеаризација клитике <i>se</i> у призренско-тимочким и банатским српским говорима	479
ТВРТКО ПРЋИЋ, Neologizacija srpskog jezika u punom cvatu: Jedno ponešto drukčije čitanje knjige <i>Srpske slivenice. monografija sa rečnikom</i> Ranka Bugarskog	489
ДРАГАНА РАДОВАНОВИЋ, Батањски говор у комплексу поморишке зоне	505
VERAN STANOJEVIĆ, O prospektivnom značenju francuskog perifrastičog futura	517
БОЈАНА ТОДИЋ САНКОВИЋ, Колебљивост форми са морфемом <i>-ов-</i> (<i>-ев-</i>) и без ње у множини двосложних именица прве врсте у српском језику	525

МАРИЈАНА ЂУКИЋ

ЗАСТАРЕЛЕ ФРАЗЕОЛОШКЕ ЈЕДИНИЦЕ СА АДВЕРБИЈАЛНИМ ЗНАЧЕЊЕМ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ¹

Предмет истраживања у овом раду јесу фразеолошке јединице са адвербијалним значењем које су из перспективе савременог српског књижевног језика маркиране као застареле. Циљ рада је двојак. Први сегмент истраживања посветићемо анализи карактеристика застарелих лексема из структуре ексцерпираних фразеологизама, уз осврт на однос између глобалног значења фразеологизама и значења фразеолошких компонената, што је суштина питања идиоматичности. Други сегмент истраживања спроведен је у циљу утврђивања типова адвербијалних значења која изражавају јединице из пасивног фразеолошког фонда српског језика. Фразеологизми из корпуса су на основу интегралних сема груписани у одговарајућа фразеосемантичка поља. Даљом класификацијом се у оквиру сваког поља издвајају одређене фразеосемантичке групе, унутар којих се налазе фразеологизми са различитим диференцијалним семама.

Кључне речи: застарели фразеологизми, адвербијално значење, идиоматичност, фразеосемантичко поље, фразеосемантичка група.

1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Језик као динамичан систем одликује се варијабилношћу (променама) на свим језичким нивоима. На стратификацију језичке грађе, уопштено говорећи, утичу неколики фактори: дијакхронијски фактор, који делује на фону времена, дијатопијски фактор, који се тиче просторних односа, и дијастратски фактор, који се односи на друштвену слојевитост и друштвени статус говорника (Симић 2010: 85).

До промена под утицајем наведених фактора долази и на фразеолошком нивоу. Наиме, дијатопијска варијација се односи на раслојеност фразеологије према просторном критеријуму (уп. фразеолошки дијалектизми), дијакхронијска варијација подразумева промене настале деловањем временских фактора (уп. фразеолошки архаизми и неологизми), док дијастратске варијације обухватају варијетете настале под утицајем социјалних фактора (уп. фразеолошки жаргонизми).²

У центру нашег истраживања јесте појам временског раслојавања у фразеолошком фонду српског језика и чињеница да под утицајем различитих језичких, друштвених и културно-историјских промена поједини фразеологизми прелазе у пасивни језички фонд или потпуно нестају из језика, док се, с друге стране, појављују нове јединице, које могу имати аутохтоно порекло (настале различитим процесима у српском језику) или страно порекло (калкиране или позајмљене у целини из других језика).³

¹ Овај рад је настао у оквиру пројекта 178009 *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

² Ови типови варијације налазе се неретко у односу интерференције, што значи да иста фразеолошка јединица може бити вишеструко маркирана. Наиме, у *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* поједини фразеологизми квалификују се и као застарели и као покрајински. Комбинација *заст.* и *покр.* показује да је реч о фразеологизму који је застарео у књижевном језику, али се у дијалектима још увек може чути (нпр. *без года* *заст.* и *покр.* 'кад нечему није време, у невреме').

³ О питању застаревања хрватских фразеологизама в. Финк и Менац 2008. Значајни радови посвећени питањима фразеолошких неологизама налазе се у Мокијенко и Волтер (ред.) 2008, док у вези са проблематиком архаичности у

Предмет истраживања у овом раду представљају фразеолошке јединице са адвербијалним значењем које се одликују маркираношћу на временском плану. Дакле, при формирању корпусног материјала, узимали смо у обзир фразеологизме који на семантичком и функционално-граматичком плану представљају корелате прилога и прилошких израза, а који су из перспективе савременог српског књижевног језика евидентирани као застарели, тј. спадају у категорију тзв. фразеолошких архаизама.⁴ Фразеолошки архаизми су фразеолошке јединице које су изашле из активне употребе и чији су појмовни садржаји у савременом језику именовани другим фразеологизмима или спојевима лексема (Шански 1985: 147).

Грађа за истраживање ексцерпирана је из *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* САНУ (у даљем тексту: РСАНУ) и *Речника српскохрватског књижевног језика* МС (у даљем тексту: РМС). У корпус су ушли:

(1) фразеологизми са адвербијалним значењем који су као целина (и формално и семантички) застарели, иако су им све компоненте део општег и актуелног лексичког вокабулара. У највећем броју случаја испред тих фразеологизама у речнику стоји квалификатор *заст.* (застарело).⁵

(2) фразеологизми са адвербијалним значењем који у својој структури садрже застареле лексичке компоненте.⁶

фразеологији посебно упућујемо на следеће монографије: Попов 1976, Попов 1967, Стојанова 2012 (пуне референце су дате у списку литературе на крају рада).

⁴ Појам *застарело* треба схватити у условном смислу, будући да се временска актуелност фразеолошке јединице у раду сагледава из перспективе употребе у систему књижевног (стандардног) језика. Наиме, фразеологизми које у општем фразеолексикону савременог књижевног језика карактерише застарелост могу бити активни у појединим дијалектима, нарочито у говору старије популације. На ову диференцијацију се наилази и у случају појединачних лексема, те се у литератури може срести подела на *апсолутне архаизме* – лексема које су застареле у српском језику у целини, тј. у апсолутно свим његовим идиомима (књижевном језику, дијалектима, жаргону итд.) и *идиомске архаизме* – лексема које су архаичне само у појединим идиомима српског језика (Милановић 2005: 300). У раду полазимо од следеће дефиниције појма и термина *архаизам*, датој у енциклопедијском речнику лингвистичких назива Р. Симеона (1969: 104–105): „У најширем смислу тај назив означаје, за разлику од сувр. ријечи, које живе потпуним животом и које се опћенито употребљавају, и неологизама, све старинске, архаичне ријечи, изразе, грам. облике, идиома и конструкције и уопће сва јез. средства која су се употребљавала у прошлим раздобљима јез. развитка и од којих су се једна престала употребљавати пред дуже или краће вријеме, док се друга налазе у изумирању, те се још увијек употребљавају, али ограничено, тј. само у неким крајевима или само у неких, већином старијих људи; ту напосред спадају и све оне ријечи и изрази, који су већ изумрли, тј. изашли из употребе, али су касније поново 'оживљени', пошто су их писци узели из старих дјела и почели се њима служити, те их тако опет увели у ширу или опћу употребу”.

⁵ Речници тезаурусног типа, какав је Речник САНУ, раде се у дугом временском периоду, па је јасно да одређене језичке јединице које се обрађују у првим томовима речника временом могу променити свој статус, како у систему књижевног језика, тако и у дијалектима (првих десет томова Речника САНУ је објављено у периоду од 1959. до 1978). Осим тога, дешава се да поједини фразеологизми у лексикографским изворима остану без квалификатора *заст.* (застарело) или имају само квалификатор *покр.* (покрајински), али из перспективе савременог језичког стања они су евидентни архаизми, који евентуално могу живети у појединим народним говорима. Уп. и следећу констатацију: „Територијална маркираност лексике неретко је показатељ архаичности лексике у односу на укупан лексикон српског језика, јер се лексема у процесу повлачења задржавају у оквирима неких дијалекатских подсистема у говору старијег становништва” (Танасковић 2014: 367–368).

Провера употребног статуса језичких јединица данас је олакшана доступношћу електронских корпуса, с текстовима различите функционалностилске оријентације. Уз то, и дијалекатска лексикографија је дала вредне резултате, те су нам доступни речници готово свих језичких зона, преко којих се може одмеравати употребна вредност језичке грађе у односу на књижевни (стандардни) језик.

⁶ За означавање застарелог лексичког материјала у Речнику САНУ користе се следећи квалификатори: *заст.*, *арх.*, *ист.*, *рсл.*, *цсл.*, *ссл.*, *стсл.* (последње четири скраћенице су од 11. тома замењене уопшћеним квалификатором за означавање лексике из дела старе српске књижевности – *сткњ.*). Поједине лексема које се јављају као компоненте фразеологизама из нашег корпуса у речнику немају маркер застарелости, иако су посредни лексема које денотирају појмове који више нису актуелни, нпр. *драм* и *педаљ*. Исп. и следеће запажање: „Лексемама *ока* и *педаљ* у лексикографским обрадама није додељен никакав квалификатор, али се на основу семе 'стара мера', која указује на другачији мерни систем у прошлости, оне могу сврстати у историцизме” (Иванић 2016: 61).

Циљ рада је двојак. Први сегмент истраживања посветићемо анализи карактеристика застарелих лексема из структуре ексцерпираних фразеологизама, уз осврт на однос између глобалног значења фразеологизама и значења фразеолошких компонената, што је суштина питања идиоматичности. Други сегмент истраживања спроведен је у циљу утврђивања типова адвербијалних значења која изражавају јединице из пасивног фразеолошког фонда српског језика. У складу са тим, у раду ћемо ексцерпирани фразеолошке јединице, полазећи од општег (глобалног) значења, класификовати у одговарајућа фразеосемантичка поља (на основу њихових интегралних сема). Даљом класификацијом се у оквиру сваког поља издвајају одређене фразеосемантичке групе, унутар којих се налазе фразеологизми са различитим диференцијалним семама.

2. ТЕОРИЈСКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

Према пресеку дефиниција словенске и несловенске литературе, као категоријалне особине фразеологизама издвајају се: репродуковање, устаљеност (релативна стабилност), целовитост значења и идиоматичност, секундарна (индиректна) номинација, конотативност и експресивност (Вуловић 2016: 25). У науци посебну пажњу привлачи одређење структурног опсега фразеолошке јединице, при чему се као спорно поставља питање да ли предлошко-падежне спојеве треба сматрати фразеологизмима. Ако се прихвате као део фразеологије, даље се поставља питање у којем степену је код њих извршен процес десемантизације, те да ли такви спојеви представљају фразеологизме у ужем или ширем смислу. Ж. Финк (2000: 94–95), анализирајући ставове појединих лингвиста о овом питању, истиче да фонетске речи *из штоса, од ока, без пардона* и сл. припадају фразеологији, и то фразеологији у ужем смислу, будући да имају сталан састав, не стварају се у говорном процесу, већ се као целина укључују у говорни процес, а одликује их и потпуна или делимична десемантизација.⁷ И у нашем раду фразеолошки статус је признат конструкцијама формираним од једне синсемантичке и једне аутосемантичке речи, а њихова идиоматичност (као и идиоматичност фразеологизама других структурних типова) може бити испољена у различитом степену, у складу са принципом градуелности у фразеологији.

3. КАРАКТЕРИСТИКЕ ЗАСТАРЕЛИХ ЛЕКСИЧКИХ КОМПОНЕНТИ У САСТАВУ ФРАЗЕОЛОШКИХ ЈЕДИНИЦА

У фразеолексикону једног језика постоји посебан скуп фразеолошких јединица које у својој структури садрже застареле облике речи, застарела значења или пак саме такве речи непознате савременом језику и његовим носиоцима (Скоробогатова 2009: 146). Наиме, у структури тих фразеологизама партиципирају архаизми или историзми. Корпус застарелих фразеологизама са

⁷ Ауторка посебно истиче да једино што код оваквих спојева може бити спорно јесте питање да ли су њихове компоненте потпуно или делимично десемантизоване или пак код њих уопште није дошло до семантичке претворбе и закључује да „иако добар део фразема-фонетских ријечи има у свом саставу компоненте које до одређеног ступња најављују, сигнализирају фразеолошко значење, па се оно понекад може дефинирати ријечју истог корена (*из шале* „шалећи се”), ипак сматрам да се за њих не може тврдити да су дио фразеологије у ширем смислу”. „Њихове су компоненте или дјеломично или потпуно десемантизиране (*ни говора, и бог, и Амен, без везе, ма немој, на силу*), неки од њих нису разумљиви без тумачења (*као велики*), понекад садрже компоненте који се изван фразеологије не употребљавају или се употребљавају врло ријетко (*под мус, од шуба*), а све их то чини дијелом уже фразеологије” (Финк 2000: 95). С друге стране, јединице код којих је десемантизација компонената спроведена у мањој мери или није уопште спроведена, па се значење фразеологизма може извести из значења појединих делова, неки аутори сматрају делом фразеологије у ширем смислу (Менац 1979: V–VIII). А. Мушовић (1997: 15), анализирајући адвербијалну фразеологију савременог српског и руског књижевног језика, признаје статус фразеолошких јединица свим предлошко-падежним спојевима који се одликују идиоматичношћу, експресивношћу и структурном постојаношћу. Овај аутор у зависности од степена идиоматичности, разликује идиоматске, ослабљено идиоматске и слабо идиоматске фразеолошке јединице.

адвербијалним значењем показује различите типове застареле лексике који се јављају у функцији фразеолошког члана:⁸

а) лексички архаизми⁹: *вент* ('тобожњи разлог, изговор; лукавство, превара'): *вента ради* 'под изговором, тобож, у циљу прикривања, забашуривања, претварајући се, привидно'; *кон* ('крај, завршетак'): *од кона до кона (од кон до кон)* 'од краја до конца'; *вертеп* ('пећина'): *као из вертепа* 'одмах, сместа, у истом тренутку'; *аз и буки* ('називи слова а и б у старословенској азбуци'): *од аз-буки* 'од почетка'; *земан* ('време, доба'): *откад је земана* 'од памтивека, двајкада' итд.

б) творбени архаизми¹⁰: *извитак* ('место где нешто (граница, пут и сл.) скреће, кривина, завој, завијутак') (исп. гл. у основи: *извити, савити*): *на извитак* 'вијугаво, кривудаво'; *глед* ('поглед, гледање') (исп. гл. у основи: *погледати, гледати*): *на глед* 1) 'наоко, на изглед', 2) 'наочиглед, видно, приметно'; *год* ('година'): *од год до год* 'из године у годину' итд.

в) морфолошки архаизми¹¹: именица *доба* у застарелом облику женског рода IV врсте (*доб, -и*): *на сву доб* 'увелико, у поодмаклој фази'; стари облик генитива именице *дан (дне, дне-ви)*: *од дне до дне, од днева до днева* 'из дана у дан'; стари облик инструментала множине именице *леђа (леђи)*: *за божијих леђи*; стари партицип презента *видим* 'видљив', забележен у фразеологизму: *по видимом(е)* 'по спољашњем изгледу, наизглед' итд.

г) фонетски архаизам¹²: *вас* ('сав, цео, читав'): *васи вијек* 'цео век; вазда, увек', *на (у) вас глас* 'врло гласно, вичући, што може више', *на вас мах* 'врло живо, енергично'.

д) историзми: *мајдеш* ('врста старог ситног новца'): *за мајдеш* 'врло лако, за ситницу'; *педаљ* ('стара мера задужину'): *ни за педаљ* 'нимало' итд.

4. ИДИОМАТИЧНОСТ ЗАСТАРЕЛИХ ФРАЗЕОЛОШКИХ ЈЕДИНИЦА

416

4.1. Дословно значење компонената узима се као важан параметар у анализи фразеолошког фонда сваког језика будући да однос између значења компонентне лексеме и фразеолошког значења указује на (не)прозирност мотивације и одређује степен идиоматичности (Дробњак и Гудурић 2014: 145). Идиоматичност фразеологизама схвата као „семантичка промена бар једне лексичке компоненте у саставу фразеологизма, тако да значење целог израза не настаје сабирањем појединачних значења лексема-компонената” (Гољак 2008: 53). Посреди је, дакле, питање десемантизације лексема које се налазе у структури одређеног фразеологизма. У науци данас превладава мишљење да је о идиоматичности, као једној од категоријалних дистинктивних обележја фразеологизама, упутније говорити из перспективе градуелности, која подразумева утврђивање степена испољавања ове фразеолошке карактеристике.¹³

⁸ Класификацијом архаизама на основу типа језичког нивоа на којем се испољава маркер застарелости издвајају се фонетски, творбени, морфолошки, семантички и лексички архаизми (исп. Радовић Тешић 1982; Камаева 2012).

Због просторне ограничености у раду, при свим понуђеним класификацијама наводићемо само по неколико репрезентативних примера.

⁹ Под појмом лексичког архаизма подразумевају се одавно застареле речи које према себи имају одговарајући синоним у савременом књижевном језику. Неке од тих речи су из дијалеката, страних језика, црквенословенског и др., али је њихов архаични карактер у односу на савремену реч као синоним несумњив (Радовић Тешић 1982: 259).

¹⁰ Творбени архаизми обухватају лексеме у којима „долази до померања у дистрибуцији суфикса или префикса, који је некад имао шире лексичко слагање, а данас је сужен на одређени круг лексичких основа” (Радовић Тешић 1982: 259).

¹¹ Међу морфолошким архаизмима у корпусном материјалу срећу се лексичке јединице које имају архаичне наставачке морфеме у деκлинацији или су у питању морфолошке категорије које су ишчезле из језика (некадашњи партицип презента пасива).

¹² Фонетски архаизми су лексичке јединице које имају истокоренски синоним у савременом српском језику, али са нешто измењеним звуковним саставом (Радовић Тешић 1982: 259).

¹³ О градуелном карактеру идиоматичности и методама испитивања в. Гутовска 2015, Гољак 2008.

4.2. Корпус застарелих фразеолошких јединица са прилошким значењем, посматрано из перспективе градуелности, показује различите нивое десемантизације лексичких компонената.¹⁴ У најопштијем смислу, издвајају се три степена идиоматичности: високи, средњи и ниски.

Високи степен идиоматичности имају фразеологизми код којих не постоји корелација између глобалног значења и значења лексема-компонената, другим речима, све лексеме из структуре фразеологизма остварују се у неузуалном значењу. Код ових фразеологизама ниједан елемент у дефиницији њиховог значења не ослања се на лексичко значење компонентних чланова: *до основанија* 'потпуно, сасвим'; *за божијих леђи* 'врло далеко'; *за вас свет* 'ни по коју цену, нипошто'; *за живот главе* 'нипошто'¹⁵; *као из вертена* 'одмах, сместа'.

Средњи степен идиоматичности карактерише оне фразеологизме чије глобално значење почиња на секундарним значењима лексема-компонената:¹⁶ *од аз до ижице* 'од почетка до краја', *од аз-буки* 'од почетка' (*аз* = 'почетак', *ижица* = 'крај'); *за мајдеи* 'врло лако, за ситницу' (*мајдеи* = 'мала, ситна, безвредна ствар'); *на тај конац* 'у том циљу, с том намером' (*конац* = 'циљ, намера'); *ни за педаљ* 'нимало' (*педаљ* (у атрибутској служби) = 'јак мали'). Овде спадају и фразеологизми: *до мртве главе* 'по цену живота, макар и живота стајало' (*глава* = 'живот'); *од памети (што је памети људске)* 'од најранијег времена, откад људи памте, одвајкада' (*памет* = 'памћење') итд.

Низак степен идиоматичности имају они фразеологизми код којих је актуелно примарно значење компонената: *на вас глас* 'на сав глас'; *до дневи данашњег* 'досад, до овог времена'; *од год до год* 'из године у годину'; *од дне до дне* 'из дана у дан'; *на далеку* 'у даљини, у туђини'; *на личност* 'лично, особно'; *вента ради* 'под изговором, тобоже, у циљу прикривања, претварајући се' (*вент* = 'тобожњи разлог, изговор, претварање') итд.

4.3. У литератури која се бави питањима идиоматичности ово фразеолошко обележје редовно се доводи у вези питањима унутрашње форме фразеологизама, односно мотивисаности или немотивисаности њиховог глобалног значења.¹⁷

Ова запажања су значајна за наш корпус када га посматрамо из угла савременог језичког стања. Наиме, из синхроне перспективе, фразеологизми са лексичким архаизмом у својој структури долазе у ред немотивисаних фразеологизама, будући да за савременог говорника није видљива веза између општег значења фразеологизма и значења одговарајуће слободне синтагме.¹⁸ Застаревањем лексичке компоненте из структуре фразеологизма долази до губљења мотивационе слике, те фразеологизам постаје у пуној мери идиоматичан. Изгубљена мотивациона веза

¹⁴ Идиоматичност је била разматрана у радовима многих лингвиста, пре свега у руској науци. Тако, према мишљењу И. Мељчука (1960: 75), фразеологизам је идиоматичан онда када његов преводни еквивалент не одговара збиру преводних еквивалената речи-компонената. Као критеријум за утврђивање степена идиоматичности овај аутор узима лексикографске дефиниције речи из структуре фразеологизама. Највиши степен идиоматичности поседују они фразеологизми код којих свака компонента има неузуално значење – тј. значење које се не може наћи у речницима. Овај метод утврђивања степена идиоматичности преко поређења глобалног значења фразеологизма са свим значењима лексема-компонената која бележе описни речници усавршила је Н. Б. Мечковска (2008), а из те перспективе ћемо и ми дати осврт на категорију идиоматичности застарелих фразеологизама са адвербијалним значењем у српском језику.

¹⁵ Испред фразеолошке јединице *за живот главе* у РСАНУ налази се ознака *ређе*. Иако уз њу не стоји типичан квалификатор временске маркираности (*заст.*), уврстили смо је у корпус будући да је потврђена у делима из старијег периода развитка нашег језика (углавном из 19. века), а и сама квалификација *ређе* указује на њену употребну неактуелност.

¹⁶ У загради су наведена секундарна значења лексема-компонената која бележи РСАНУ. Једино лексема *аз* нема регистровано секундарно значење 'почетак' иако би га могла остварити по узору на лексему *ижица*, код које се у РСАНУ бележи секундарна семантичка реализација 'крај'.

¹⁷ О односу идиоматичности и мотивисаности в. Мечковска 2008: 156.

¹⁸ Уп. следеће наводе С. Гољак (2008: 53): „Немотивисаност израза се појачава уколико у његовом саставу постоје лексички и граматички архаизми и речи-некротизми”. И А. Мушовић (1997: 33) истиче да на синхронном језичком новоу нису мотивисани фразеологизми који у свом саставу имају архаизме. Као неке од узрока изумирања фразеологизама Б. Ивановић (2006: 28–29) наводи архаизацију фразеолошких компонената и околишних карактер појединих фразеологизама.

са базним обликом доводи до постепеног повлачења фразеологизма на периферију вокабулара и најзад до његовог нестајања из језика.¹⁹

С друге стране, на нивоу синхроног језичког стања, глобално значење је прилично транспарентно код оних застарелих фразеологизама код којих се у функцији интегралног члана налази творбени архаизам, због очигледне творбено-семантичке везе између архаичне лексе-ме-компоненте и савремене речи из њеног творбеног гнезда: нпр. *на глед* 1) 'наоко, на изглед', 2) 'наочиглед, видно, приметно' (уп. *поглед*); *на загледи* 'на видном месту, на виднику' (уп. *загледати, загледање*); *из захода* 'издалека, посредно, околишући' (уп. *заходити* у значењу '(за)обилазити') итд.

5. СЕМАНТИЧКА КЛАСИФИКАЦИЈА ЗАСТАРЕЛИХ ФРАЗЕОЛОШКИХ ЈЕДИНИЦА СА АДВЕРБИЈАЛНИМ ЗНАЧЕЊЕМ

У овом сегменту рада представљена је семантичка класификација застарелих фразеологизама који су обједињеним општим адвербијалним значењем. Анализа је заснована на традиционалној подели прилога, као семантичких корелата ексцерпираних фразеологизама.

Фразеологизми из корпуса су на основу интегралних сема груписани у одговарајућа фразеосемантичка поља. Интегрална семантичка компонента схвата се као најопштија (доминантна) сема из семантичке структуре фразеологизма, која има интергративан карактер за једно фразеосемантичко поље, а разликовни у односу на остала поља. Даљом класификацијом се у оквиру сваког поља издвајају одређене фразеосемантичке групе, унутар којих се налазе фразеологизми са различитим диференцијалним семама. Диференцијалне семе представљају све оне специфичности на основу којих се разликују значења унутар једне фразеосемантичке групе. Поједине диференцијалне семе идиоматизују се помоћу једног фразеологизма, а неке помоћу већег броја фразеолошких јединица, када је посредни питање фразеолошке синонимије.²⁰ Застареле фразеолошке јединице са адвербијалним значењем, издвајањем интегралне семе из њихове значењске структуре, у најопштијем смислу могу се поделити у осам фразеосемантичких поља, са интегралним семама: 'време', 'количина/мера', 'начин', 'степен', 'услов', 'узрок', 'циљ', 'место'.²¹

¹⁹ И поред опште тенденције да застаревањем лексеме постепено долази и до застаревања фразеологизма чији је интегрални члан таква лексичка јединица, чињеница је да постоје фразеолошке јединице које су у активној употреби у савременом језику упркос присуству застареле лексеме у њиховој структури: *мерити истим аришином, не вредети ни крајцаре, прочитати некоме буквицу, за свој грош*. Наведени фразеологизми, међутим, имају и своје савремене еквиваленте, са познатијом лексичком саставницом: *мерити истом мером, не вредети не пребијене паре, прочитати некоме лекцију*, те би било занимљиво испитати у каквом су односу, када је у питању фреквенција употребе, наведени (и слични) парови фразеологизама.

²⁰ Овакве класификације фразеологизама почивају на издвајању фразеолошких скупова према степену општости њиховог глобалног значења. О класификацији фразеологизама на основу теорије семантичких поља в. нпр. Кунин 1996: 24.

Термини *семантичко поље, интегрални семантички знак, диференцијални семантички знак* део су термилошког апарата који се користи и у анализи лексичког материјала традиционалне културе (в. нпр. монографију Г. Вуковић *Терминологија куће и покућства у Војводини*).

²¹ Важно је истаћи да понуђена класификација има унеколико релативни карактер. Наиме, имајући у виду честу интерференцију различитих прилошких значења у семантичкој структури одређених фразеологизама, као и њихову контекстуалну условљеност – свакако да представљена класификација може бити донекле и другачије спроведена, а одређени фразеологизми могу припадати и другом семантичком пољу (као представници његове периферије), а не искључиво оном у које су сврстане. Такође, треба напоменути и то да наша грађа садржи и полисемантичне фразеологизме, те се у зависности од значења иста фразеолошка јединица може наћи у два поља или групе.

5.1. Фразеосемантичко поље 'време'.

Фразеолошке јединице временске семантике могу се у ширем смислу груписати у две фразеосемантичке групе: 'временска локализација' и 'временска квантификација'.²²

Фразеологизми из фразеосемантичке групе којом се означава временска локализација смештају реченичну предикацију у одређени временски тренутак или интервал и представљају реплике на граматичко питање *када*. У оквиру ове групе уочавају се различите диференцијалне семе идиоматизоване помоћу следећих фразеологизама²³: *као из вертепа* (појавити се, доћи или са елипсом) 'одмах, у истом тренутку' („По старински лупи длан о длан, те унука пред њим као „из вертепа” – РСАНУ 2, 538); *на умрлу* 'на самрти' („И тако је ... стари Тома ... и свијет промијенио, привезав на умрлу још једном за душу свој савјет ради женидбе” – РСМС 6, 519); *у заборавак* 'напослетку, у неко доба' („У заборавак почне Смиљанић казивати слуги тайне своје” – РСАНУ 5, 513); Сему 'после дугог времена' поседују фразеологизми: *у несетнице* („Тек ће му се у несетнице окренути и запитати га” – РСАНУ 15, 460), *у несетно доба* („Чак у несетно доба, као од неког милог санка разабравши се, умиљати говор се чује” – РСАНУ 15, 460). Сема 'кад нечему није право време, у невреме' идиоматизује се помоћу фразеологизама: *изван земана* („Сунце и то пролеће изван земана бијаху опили не само људе и животиње, но чак и биљке” – РСАНУ 6, 789–790), *без гола* (РСАНУ 3, 414)²⁴. Антонимична наведеној семи јесте сема 'у прави час, у право време', која се изражава фразеологизмом *у свој земан* („За све има времена, све ваља свршавати у свој земан” – РСАНУ 6, 790).²⁵

Фразеосемантичку групу са значењем временске квантификације чине фразеологизми који представљају реплике на питање *колико дуго* (*од када, до када*) и *колико често*. Њима се појам изражен предикатом одмерава на основу дужине трајања у времену или у односу на фреквентност појављивања у времену. У оквиру наведене фразеосемантичке групе налазе се следећи фразеологизми: *од другда* 'од раније' („Од другда је још познато, да је предјел липљански ... признавао власт бугарске државе” – РСАНУ 4, 745); *од аз-буки* 'од почетка' („И ту му је нарочито Јов. Јовановић био учитељ готово од аз-буки” – РСАНУ 1, 36); *од (из) младих ноктију* 'од детињства' („Зато децу и девојке, навластито кад су имућни и благородни родитеља, кљ трудолобију из млади ноктију потреба приобичавати” – РСАНУ 16, 3); *до (у) заборавке* 'у недоглед, до касног времена' („Нисмо ни спавати могли, но се до у заборавке скоро забављасмо са различнимъ романтичкимъ повѣст'ма” – РСАНУ 5, 513); *до дне (дневи) данашњег* 'досад, до овог тренутка' („Нијесам могао помислити, да ће ове ствари до дневи данашњег овако остати” – РСАНУ 4, 44); *на сву доб* 'увелико' („Једна је од њих [снаша] већ на сву доб трудна” – РСАНУ 4, 370). Диференцијална сема 'одавно, од давнина, одвајкада' изражава се помоћу следећих фразеологизама: *од дугог времена* („Ви знате врло добро да је Савет постојао од дугог времена” – РСАНУ 3, 44), *од памети (што је памети људске)* („Сава [је] од памети вода варавана” – РСАНУ 19, 251); *од замана* („Од замана како је остало | Онако се и сада налази” – РСАНУ 6, 106); *откад је земана* („Бијесни бој, како није бјеснио откад је земана” – РСАНУ 6, 790). Три фразеолошке јединице из корпуса поседују сему 'непрестано, стално': *васи вјек* („То је зла кућа – васи вијек се глођу око

²² У једном ранијем истраживању бавили смо се фразеологизмима савременог српског књижевног језика са значењем временских односа, те смо грађу, у зависности од тога да ли се значење времена јавља као примарно или комбиновано са другим значењима (пре свега квантитативним) смештали у центар и периферију категорије темпоралности (в. Богдановић 2017).

²³ Диференцијалне семе се издвајају према речничком значењу фразеолошких јединица. Принцип презентације грађе је следећи: наводи се фразеологизам и његова диференцијална сема, а у загради следи један пример употребе тог фразеологизма, као и број тома речника и стране на којој се дати пример налази.

²⁴ У РСАНУ наведена фразеолошка јединица је забележена без примера употребе; наведен је само извор (часопис *Матица, лист за књижевност и забаву* из 1866. године).

²⁵ Треба истаћи да у последња три наведена фразеологизма временско значење интерферира са значењем квалификативности, будући да се њима реченична предикација не само временски локализује већ и квалификује према критеријуму правовременост : неправовременост.

нечега” – РСАНУ 2, 414), *од год до год* („Увек је целог живота свога од год до год другом радио” – РСАНУ 3, 414), *од дне до дне* („Где си ти, мој вјетре | Чекам од дне до дне” – РСАНУ 4, 44).

5.2. Фразеосемантичко поље ’количина/мера’

Застарели фразеологизми са значењем количине/мере групишу се у две фразеосемантичке групе, са условним називима: ’количина/мера постоји (у одређеном степену)’ и ’количина/мера не постоји’.

Првонаведена група је разуђена и обухвата следеће фразеологизме: *од аз до ижице* ’потпуно, све’ („И признаде јој све, ама све од аз до ижице” – РСАНУ 1, 36); *до ижице* ’до ситнице, потпуно’ („Онај ђавољски поп знао је све до ижице” – РСАНУ 7, 251); *од чести* ’делимично’ („Мане чији су узроци од чести, од самога грожђа, а од чести и од рђавог неговања вина јесу: водњикавост (слаба вина), мутнило итд.” – РСАНУ 2, 739)²⁶; *по превасходству* ’претежно, изразито’ („Сремац, рођени Бачванин, постао је по превасходству србијански писац” (РМС 4, 882). Диференцијална сема ’тачно колико треба, таман’ присутна је у два фразеологизма: *у год* („Пет гроша у год” – РСАНУ 3, 414), *драм у драм* („Драм у драм, као што си рекао” – РСАНУ 4, 655). Семантичку компоненту ’преко мере, много, превише’ садрже следећи фразеологизми: *до излиха* („Веселио се о томъ до излиха” – РСАНУ 7, 495), *преко начина* („Имаше некакав цар жену коју преко начина миловаше” – РСАНУ 14, 634), *преко јего* („Поклоњено кљусе изударала је преко јего” – РСАНУ 8, 623), *до мртве главе* („Ти си побегô из манастира, молио се у испосници до мртве главе ... па зар то није светачки?” – РСАНУ 3, 278).

Фразеосемантичка група са значењем „количина/мера не постоји” обухвата фразеологизме са диференцијалном семом ’ни у најмањој мери, нимало’: *ни педља, ни за педаљ* („Дух, ма колико се трудио, није способан ни да за педаљ одмакне од њих” – РСАНУ 19, 605), *ни од заклетве* („Зајубучати од кише облаке | ... Нека капи од заклетве нема” – РСАНУ 5, 787).

420

5.3. Фразеосемантичко поље ’начин’

У оквиру поља начина може се издвојити фразеосемантичка група са значењем ’непосредна квалификација радње или стања’ и фразеосемантичка група са значењем ’посредна квалификација радње или стања’.

Фразеологизми из првонаведене групе појаве одређују непосредно, тј. указују на својство које је инхерентно датој радњи у тренутку њеног вршења. У овој групи бележимо следеће фразеологизме: *на озирке* (ићи, радити и сл.) ’с предострожношћу, опрезно’ („Ви идите по ња на озирке | Муса не мож’ ништа да ви чини” – РСАНУ 17, 330); *из захода* ’лагано, без журбе’ („Боље је из захода полако, на корист своју извршити; него брзо, са штетом” – РСАНУ 6, 538); *пламтећом душом* ’ватрено, страсно’ („Опростите смјелости онога који је Вас свагда пламтећом душом љубио” – РСАНУ 20, 327).

Јединицама из друге фразеосемантичке групе појаве се одређују посредно означавајући разне околности, односе, својства учесника радње, што све доприноси утиску о начину. Ова група је прилично разуђена и обухвата фразеологизме са различитим диференцијалним семама, али им је свима заједничко посредно исказивање начина реализације радње:²⁷ *на откровцац*

²⁶ Ова фразеолошка јединица експерпирана је из РМС, али тамо није потврђена примером. Пример смо пронашли у РСАНУ под одредницом *водњикавост*.

²⁷ Анализирајући начинске прилоге у српском језику, С. Ристић (1990: 55) истиче да прилози којима се појаве одређују непосредно доследно представљају начинске прилоге у погледу облика, функције и значења, док су прилози којима се појаве квалификују посредно прилично хетерогени, те се групи начинских прилога придружују углавном обликом, а показују недоследност у погледу значења и функције. Та хетерогеност се испољава и на нивоу фразеолошких јединица које су корелати начинских прилога, те у групи са значењем посредне квалификације појава срећемо разноврсне диференцијалне семе, издвојене на основу различитих типова односа и околности који прате остваривање ситуације исказане предикатом.

’искрено, отворено’ („На одкровац, на сви уста (тј. отворено) – РСАНУ 18, 619); *из захода* ’издалека, посредно, околишући’ („Упуштим се с њим у разговор о нашем југу, и станем из заода побијати нека његова мњења о нами” – РСАНУ 6, 538); *на двор* ’јавно’ („Мисли ти што ти драго но неиздаи на дворъ що нїе за свакога” – РСАНУ 4, 108); *у гомили* ’колективно’ („Основна су училишта најпреча ... у њима се народъ у гомили воспитава” – РСАНУ 3, 459); *на глед* ’наоко, на изглед’ („Па ни на глед нису биле [шљиве] баш најбоље. Дошле некако тмоне” – РСАНУ 3, 334); *на глед* ’видно, приметно’ („Оно [ждребе] поче на глед да расте и дебља” – РСАНУ 3, 334); *као из вертепа* (изгледати, бити и сл.) ’необично, чудновато, упадљиво’ („Кад нас је ... у недељу обукла ... изгледали смо као из вертепа” – РСАНУ 2, 538); *на извитак* ’кривудава, вијугаво’ („На заповијед капетанову узе тада једрити на извитак” – РСАНУ 7, 348); *по видимом(е)* ’по (спољашњем) изгледу, наизглед’ („Из корена аријанске јереси, која је, по видимом, уништена била на Никелском и на другим помјестним саборима, поникоше нове јереси” – РСАНУ 2, 592); *педаљ по педаљ* ’постепено’ („Подрхтавајући и жежећи се, спуштао се педаљ по педаљ у воду” – РСАНУ 19, 605).²⁸ Диференцијална сема ’лично’ идиоматизује се помоћу два фразеологизма: *на личност* („Ова се заповест као строго поверљива упућује командантима дивизија ... на личност” – РСАНУ), *у персони* („Заповеди да [му] ... ја у персони ... орден и писмо однесем” – РСАНУ 19, 731).

5.4. Фразеосемантичко поље ’степен’

У оквиру фразеосемантичког поља за означавање степена издвајају се две фразеосемантичке групе, са значењима ’интензитет радње’ и ’квантитативне границе радње’. Фразеолошким јединицама из прве групе указује се на интензитет (тј. јачину) испољавања радње, а као њихов идентификатор служи прилог *врло*, који се налази у дефиницији глобалног значења.²⁹ Овде спадају следећи фразеологизми: *на (у) вас глас* ’врло гласно’ („Стани у вас глас да кукаш” – РСАНУ 2, 414); *на вас мах* ’врло живо’ („У пољу се радило на вас мах” – РСАНУ 2, 414); *(у) вас трк* ’врло журно’ („Дође [ми] преша једна да сам га [писмо] морао на вас трк свршавати” – РСАНУ 2, 415).

Фразеолошким јединицама из друге групе указује се на степен извршења радње (тј. на квантитативне границе радње). Овде би се могли сврстати следећи фразеологизми: *до основија* ’потпуно, сасвим’ („Тако су наши предци ... Картагену Нуманцију до основија разорили” – РСАНУ 18, 398); *од кона до кона (од кон до кон)* ’од краја до конца’ („Тако нападоше сад на добро јело... | а ни чудо није, | Кад се од кон до кон лавски бојак бије” – РСАНУ 10, 96).

5.5. Фразеосемантичко поље ’услов’

Значење услова у застарелом фразеолексикону идиоматизовано је помоћу фразеологизама који се могу поделити у две фразеосемантичке групе.

Прва фразеосемантичка група обухвата фразеологизме којима се означава вршење радње у било којим условима. У овој групи налазе се фразеологизми који поседују сему ’по цену живота; по сваку цену’: *до мртве главе* (и: *без мртве главе, без мртвих глава*) („Но Фочић почне се противити: да не да до мртве главе” – РСАНУ 3, 277); *под свакоји начин* („Они хоће под свакоји начин | Да им свијет буде пеливаном | Да се креће по њиховој вољи” – РСАНУ 14, 634).

²⁸ При тумачењу наведеног фразеологизма предност дајемо начинској значењској компоненти (’на постепено начин, полагањем’), али се он свакако може тумачити из перспективе фразеолошког поља ’степен’.

²⁹ Значење фразеологизама из овог поља свакако је у корелацији са значењем начина реализације радње, али се као доминантна намеће сема интензитета (исказана прилогом *врло*). Осим тога, све јединице из фразеосемантичког поља ’степен’ би се могле тумачити и из перспективе фразеосемантичког поља ’количина/мера’, које је разуђеније и обухвата више особина.

Фразеологизмима из друге фразеосемантичке групе негира се свака могућност реализације радње. То значење изражава сема 'нипошто, ни по коју цену', коју садрже следеће јединице из нашег корпуса: *за вас свет* („Радивојев слуга нисам више, | Нити хоћу за вас свет да будем” – РСАНУ 2, 414), *никојим начином* („Пет дана је лежао отац Милентије у постељи, а после га Боровоје никојим начином није могао задржати” – РСАНУ 14, 633), *за живот главе* („Али је ћутала, нити је за живот главе о томе смела што проговорити” – РСАНУ 3, 278)³⁰.

5.6. Фразеосемантичко поље 'узрок'

У корпусу фразеолошких јединица узрочне семантике издваја се фразеосемантичка група којом се експлицира значење 'узрок радње је ирелевантан'. Овде се налазе само два фразеологизма, са следећим диференцијалним семама: *вента ради* 'од шале, од ћефа' („Боливар је ушао у простом војничком руву . . . Браћо ! узне реч јунак; нисам вента ради узео на се ово руво” – РСАНУ 2, 512); *за мајдеш* 'за ситницу' („Убио би те за мајдеш” – РСАНУ 11, 778).³¹

5.7. Фразеосемантичко поље 'циљ'

Значење циља је у застарелом фразеолошком фонду српског језика слабо потврђено. Наиме, ово значење идиоматизује се помоћу једне фразеолошке јединице: *на тај (који и сл.) конац* 'у том (којем) циљу, с том (којом) намером, у ту (коју) сврху' („Они мои подданици . . . подложени [су] уредби на тај конац учинџной, да се трговина умложи” – РСАНУ 10, 102)

Условно би се овде могао сврстати и фразеологизам *вента ради*, чије је друго значење овако дефинисано: 'под изговором, тобож, у циљу прикривања, забашуривања, претварајући се, привидно' („Дотле је она [Порта] . . . вента ради, и једну комисију, као бајаги за договарање са Србима, одредила” – РСАНУ 2, 512). Као што и сама дефиниција експлицира, значење циља интерферира са начинским значењем, а те сложене семантичке нијансе контекстуално су условљене.

5.8. Фразеосемантичко поље 'место'

У оквиру фразеосемантичког поља 'место' могу се издвојити две фразеосемантичке групе.

У првој групи налазе се фразеолошке јединице чије глобално значење подразумева да границе простора на који се упућује нису детерминисане. Наведеној групи припадају два фразеологизма, са различитим диференцијалним семама, али обједињени денотацијом простора који није сведен у одређене границе: *за божијих леђи* 'врло далеко' („Кућа малена, од средишта вароши удаљена, што но кажу за божијих леђи” – РСАНУ 2, 21)³²; *на двор* 'напоље, ван сталног места боравка' („Ја сам мислио ове јесени изићи гдје на двор, али никако у Француску” – РСАНУ 4, 108).

Фразеологизми из друге групе упућују на простор који је омеђен одређеним границама. Такву семантику испољава само један фразеологизам из корпуса: *на загледу* 'на видику' („Нека коњи играју по реду, | Нек су свати сваком на загледу” – РСАНУ 5, 621). Наиме, наведеним фразеологизмом денотира се ограничен простор – онај простор који се може обухватити погледом.

³⁰ Ова фразеолошка јединица у РСАНУ је потврђена само наведеним примером, али постоје потврде и из других дела 19. века (исп. пример из часописа *Глас народа: лист за народне ствари, привреду, поуку и забаву* из 1872. године: „Неки пазе на своје жене, па неки за живот главе не допуштају, да име жене тамане зачету децу”).

³¹ Семантику овог фразеологизма разумемо као 'узрок радње је ситничав, безначајан’.

³² У корпусу савременог књижевног језика велики број фразеологизма поседује семантичку компоненту 'врло далеко' (уп. Мушовић 1997: 115).

6. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Из корпуса фразеологизама који су из перспективе савременог српског књижевног језика маркирани као застарели, за потребе овог истраживања, издвојени су они који имају адвербијално значење. Мањи број таквих фразеолошких јединица сачињавају лексеме које су део активног и општеупотребног вокабулара (нпр. *од памети (што је памети људске)*, *од (из) младих ноктију*, *пламтећом душом*, *од дугог времена* итд.). Доминанту групу ексцерпираних фразеолошких архаизама пак чине они у чијој се структури налази застарела лексичка компонента: чешће – архаизам (лексички, творбени, морфолошки, фонетски) и ређе – историзам. Представљен однос показује да ишчезавању фразеологизама из језика понајчешће доприноси архаизација лексичких компоненти из њихове структуре. Свакако да се процес повлачења фразеолошких јединица из језика одвија постепено, те да се одликује релативним карактером, с обзиром на чињеницу да дијалекти дуже чувају архаизме, али и чињеницу да су архаизми јединице које се често реактивирају у сврху стилске ефицијентности израза.

Застареле фразеолошке јединице са адвербијалним значењем показују различите нивое идиоматичности. У најопштијем смислу, према принципу градуелности у фразеологији, издвајају се фразеологизми са високим, средњим и ниским степеном десемантизације лексема-компоненти. Највећи број ексцерпираних фразеологизама карактерише средњи или ниски степен идиоматичности, што се у фразеолошкој литератури разуме као једно од дистинктивних обележја „фразеологизама у ширем смислу”.

Семантичка анализа ексцерпираних језичке грађе показала је да су у застарелом фразеолошком фонду српског језика заступљени, у већој или мањој мери, сви типови адвербијалних значења. Најбројнији су фразеологизми који припадају фразеосемантичким пољима ’време’, ’начин’ и ’количина/мера’. Значења степена, услова, узрока, циља и места репрезентована су малим бројем примера.

Већина диференцијалних сема идиоматизује се помоћу једног фразеологизма. Највише фразеологизама окупља се око сема ’одавно, од давнина’, из фразеосемантичког поља ’време’ (*од дугог времена*, *од памети (што је памети људске)*, *од замана*, *откад је земана*), као и око сема ’непрестано, стално’, из истог фразеосемантичког поља (*васи вјек*, *од год до год*, *од дне до дне*). Најфреквентија сема у фразеосемантичком пољу ’количина/мера’ јесте сема ’преко мере, много, превише’ (*до излиха*, *преко начина*, *преко јего*, *до мртве главе*), док се у фразеосемантичком пољу ’услов’, по бројности фразеологизама који је изражавају, издваја сема ’нипошто, ни по коју цену’ (*за вас свет*, *никојим начином*, *за живот главе*).

За крај треба истаћи вредност застарелог фразеолошког корпуса, који је драгоцен не само због својих језичких карактеристика (припадност компонената старијим периодима у развоју српског језика (архаизми и историзми), семантичка особеност) већ и због различитих културно конотираних садржаја који су у њему наталожени (као пример може послужити следећи фразеологизам из корпуса: *као из вертепа*, у чијој мотивној бази лежи један древни обичај у склопу божићних обреда).

ЛИТЕРАТУРА

- Богдановић, М. (2017). Фразеологизми као средства изражавања временских односа у српском језику, *Језик, књижевност, време: језичка истраживања*, Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 189–201.
- Вуловић, Н. (2015). *Српска фразеологија и религија*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Гољак, С. (2008). Градуелност у фразеологији (на примеру српских и белоруских фразеологизама), *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 37/1, 51–59.
- Гутовская, М. С. (2015). Идиоматичность как градуальное свойство фразеологизмов и метод ее исследования, *Вестник БГУ*, сер. 2, бр. 2, 32–39.

- Fink, Ž., Menac A. (2008). Hrvatska frazeologija – staro i novo, *Komparacija systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich*, 3. *Frazeologia*, Opole, 87–100.
- Fink, Ž. (2000). Tipovi frazema fonetskih-riječi, *Riječki filološki dani*, Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci, 93–97.
- Дробњак, Д., Гудурић, С. (2018). Фраземи са соматизмом *око* у француском и српском језику, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, LXI/1, 143–162.
- Иванић, М. (2016). Лексика пасивног фонда у одабраним делима Иве Андрића, *Прилози проучавању језика*, бр. 47, Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду.
- Ivanović, V. (2006). Uzroci izumiranja biblijskih frazeologizama u nemačkom језику, *Philologia*, 4, 27–33.
- Камаева, Р. Б. (2012). Архаизми како одна из основних категориј устаревшей лексики, *Вестник Башкирског универзитета*, т. 17. бр. 4, 1838–1841.
- Кунин, А. В. (1996). *Курс фразеологије савременног енглјског језика*, Москва: Высшая школа
- Мельчук И. А. (1960). О терминах «устойчивость» и «идиоматичность», *Вопросы языкознания*. бр. 4, 73 – 80.
- Menac, A. (1979). Predgovor, *Rusko-hrvatski ili srpski frazeološki rječnik u redakciji*, prvi dio A–N, Zagreb.
- Мечковская, Н. Б. (2008). Классы идиом и их корреляты в механизмах диахронической фразеологии (на материале восточнославянских, словенского и польского языков), *Мовознаўства, літаратуразнаўства, фалькларыстыка: XIV Міжнародны з'езд славістаў*: докл. бел. дэлегацыі, Охрид, 149–172.
- Милановић, А. (2005). Статус појма и термина лексички архаизам у србистици, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 35/2, 293–303.
- Мушовић, А. (1997). *Фразеолошки адвербијали на материјалу руског и српског језика*, Приштина: Филозофски факултет у Приштини.
- Walerij, M., Harry W. (red.) (2008). *Komparacija systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich*, 3. *Frazeologia*, Opole.
- Попов, Р. Н. (1967). *Фразеологические единицы современного русского литературного языка с историзмами и лексическими архаизмами*, Вологда.
- Попов, Р. Н. (1976). *Фразеологизмы современного русского языка с архаичными значениями и формами слов*, Москва: Высшая школа.
- Радовић Тешић, М. (1982). Архаизми и њихова обрада у Речнику САНУ, *Лексикографија и лексикологија*, зборник радова, 257–262.
- Ристић, С. (1990). *Начински прилози у савременом српскохрватском књижевном језику*, Београд: Институт за српскохрватски језик.
- Simeon, R. (1969). *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva I*, A–O, Zagreb: Matica hrvatska.
- Симић, Р. (2010). *Стилистика српског језика I*, Београд: Јасен.
- Скоробогатова, Т. И. (2009). Архаическая фразеология как результат взаимодействия коллективного исторического опыта и языковой памяти французского народа, *Вестник Адыгейского государственного университета*, (41), 146–150.
- Стоянова, Е. (2012). *Устаревшая фразеология в контексте культуры*, Шумен: Университетско издателство „Еп. Константин Преславски“.
- Танасковић, Т. (2014). *Територијално раслојена лексика у књижевном делу Драгослава Михаиловића*, докторска дисертација.
- Шанский, Н. М. (1985). *Фразеология современного русского языка*, Москва: Высшая школа.

Речници

- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика I–VI* (1967–1976), Нови Сад (– Загреб): Матица српска (– Матица хрватска).
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (1969–), I–XX том, Београд: Институт за српски језик САНУ.

ARHAIC PHRASEOLOGICAL UNITS WITH ADVERBIAL MEANING IN SERBIAN LANGUAGE

Summary

The subject of this paper are phraseological units which are in semantic correlation with adverbs and which have been marked as arhaic (outdated) from the perspective of contemporary Serbian language. The first segment of the research will be dedicated to the analysis of the relation between the global meaning of phraseologisms and the meaning of phraseological components. Based on that, phraseologisms will be grouped according to their idiomatic level. The second segment, though, was conducted with the aim of establishing types of adverbial meaning expressed by the units of passive phraseological system of Serbian language. Phraseologisms from the corpus were grouped in adequate phraseological and semantic fields based on integral semes. Further classification within each field differentiates between certain phraseological and semantic groups, which encompass phraseologisms with distinct differential semes.

Key words: arhaic phraseological units, adverbial meaning, idiomaticity, phraseological field, phraseological group.

Маријана Ђукић
Институт за српски језик САНУ
Marijana.Bogdanović@isj.sanu.ac.rs

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотеке Матице српске, Нови Сад

811.1(082)
81'374(082)
821.09(082)
008(082)

ЈЕЗИЦИ и културе у времену и простору : тематски зборник. 9. 1 /
[уредници Снежана Гудурић, Биљана Радић-Бојанић, Предраг Мутавцић]. - Нови
Сад : Филозофски факултет : Педагошко друштво Војводине, 2020 (Будисава :
Кримел). - 526 стр. : илустр. ; 28 cm

У колофону упор. ств. насл. на више језика. - Радови на више језика. - Тираж
100. - Стр. 5-6: Предговор / Снежана Гудурић, Биљана Радић-Бојанић, Предраг
Мутавцић. - Библиографија уз сваки рад. - Резимеи на срп., енгл. и франц. језику.

ISBN 978-86-6065-614-0

а) Европски језици - Контрастивна анализа - Зборници б) Лексикографија -
Зборници в) Европска књижевност - Зборници г) Култура - Зборници

COBISS.SR-ID 28444169